

e-ISSN 3083-6018

СОЦІАЛЬНИЙ РОЗВИТОК: економіко-правові проблеми

<https://www.eu-scientists.com/index.php/sdel>

Вплив війни на масштаби тіньової економіки в Україні

Борис В. Сахневич ^{1*} ● Ирина В. Безуглова ² ● Олександр О. Федотов ³

¹ Київський інститут Національної гвардії України (Україна). Доцент кафедри бойового та логістичного забезпечення, канд. екон. наук.

² Херсонська державна морська академія (Україна). Завідувач кафедри економіки та морського права, канд. екон. наук, доцент.

³ Академія праці, соціальних відносин і туризму (Україна). Докторант кафедри економіки підприємства та менеджменту, канд. екон. наук, доцент.

* Автор-кореспондент, e-mail: postabor@gmail.com

СТАТТЯ

АНОТАЦІЯ

Дослідницька

DOI:

[10.70651/3083-6018/2025.5.10](https://doi.org/10.70651/3083-6018/2025.5.10)

Авторське право

© 2025 авторів

Цей твір ліцензовано на умовах Ліцензії Creative Commons «Із Зазначенням Авторства – Некомерційна 4.0 Міжнародна» (CC BY-NC 4.0).

Стаття присвячена аналізу впливу війни в Україні на обсяги тіньової економіки та вивченню факторів, що сприяли її розширенню чи трансформації у воєнний час. Особлива увага зосереджується на структурних змінах в економіці, спричинених війною. Мета дослідження — виявлення впливу війни на масштаби, структуру та динаміку тіньової економіки в Україні, визначення основних факторів, що сприяють її збільшенню в умовах воєнного стану, а також визначення можливих напрямів детінізації на етапі воєнного та повоєнного відновлення економіки. У ході наукового дослідження використовувалися загальнонаукові методи: аналіз і синтез; порівняльний аналіз; індукція та дедукція; статистичний аналіз; графічний метод; абстрактно-логічний метод. Збір даних охоплював вивчення ринкових тенденцій і аналіз наукових джерел. Визначено поняття, ознаки та структуру тіньової економіки. Визначено основні чинники виникнення та поширення тіньової економіки. Досліджено становище тіньової економіки в Україні до початку повномасштабного вторгнення. Проаналізовано сучасний стан та тенденції зміни рівня тіньової економіки України протягом 2014–2024 рр. Визначено вплив війни на економічну стабільність; податкову дисципліну та зміни у структурі тіньового сектора під час війни. Досліджено основні прояви тіньової економіки під час воєнного стану, зокрема в окремих галузях. Акцентовано увагу на адміністративних, податкових та правових механізмах зменшення тінізації. З'ясовано проблеми та запропоновано шляхи детінізації економіки України в умовах війни та повоєнної відбудови. У висновках вказано, що дослідження даної теми є підґрунтям для формування дієвої державної політики, спрямованої на мінімізацію негативних результатів, збільшення бюджетних надходжень та створення прозорого бізнес-клімату. Окрім того, підсумки дослідження є важливими для передбачення перспектив післявоєнного економічного відродження, оцінки потенційних загроз та визначення пріоритетів державного регулювання, а дослідження масштабів тіньової економіки в умовах війни є важливим кроком до розбудови стабільної, прозорої та стійкої економіки в Україні.

КЛЮЧОВІ СЛОВА

війна, тіньовий сектор, нелегальна діяльність, тіньова схема, економічна криза, фінансова дисципліна, детінізація.

e-ISSN 3083-6018

SOCIAL DEVELOPMENT: Economic and Legal Issues

<https://www.eu-scientists.com/index.php/sdel>

The Impact of the War on the Shadow Economy in Ukraine

Borys Sakhnevych ^{1*} ● Iryna Bezuhlova ² ● Oleksandr Fedotov ³

¹ Kyiv Institute of the National Guard of Ukraine (Ukraine). Associate Professor at the Department of Combat and Logistics Support, PhD in Economics.

² Kherson State Maritime Academy (Ukraine). Head of the Department of Economic and Maritime Law PhD in Economics, Associate Professor.

³ Academy of Labor, Social Relations and Tourism (Ukraine). Doctoral Student at the Department of Business Economics and Management, PhD in Economics, Associate Professor.

* Corresponding Author, e-mail: postabor@gmail.com

ARTICLE INFO

ABSTRACT

Research Article

DOI:

[10.70651/3083-6018/2025.5.10](https://doi.org/10.70651/3083-6018/2025.5.10)

Copyright © 2025
by authors

This is an open access journal and all published articles are licensed under a Creative Commons Attribution—NonCommercial 4.0 International (CC BY-NC 4.0)

The article analyzes the war's influence in Ukraine on the shadow economy and scrutinizes the factors that fostered its expansion or transformation during wartime. Specific focus is given to the economic structural changes triggered by the war. The study's objective is to identify the full-scale war's effects on the scale, structure, and dynamics of Ukraine's shadow economy, recognize key factors supporting its expansion under martial law, and locate possible areas of de-shadowing during wartime and post-war economic recovery. In the course of the research, general scientific methods were used: analysis and synthesis; comparative analysis; induction and deduction; statistical analysis; graphical method; abstract and logical method. Data collection included examining market trends and assessing scientific resources. The concept, traits, and structure of the shadow economy are established. The central components of the growth and spread of the shadow economy are determined. The conditions of the shadow economy in Ukraine before the full-scale invasion were explored. The current state and trends of changes in the level of Ukraine's shadow economy throughout 2014–2024 are analyzed. The impact of the war on fiscal stability; tax compliance and shifts in the structure of the shadow sector during the war are identified. The main manifestations of the shadow economy during martial law, specifically in particular sectors, are explored. Focus centers on administrative, tax, and legal strategies to curb shadowing. The challenges are pinpointed, and approaches to de-shadowing the Ukrainian economy during wartime and post-war rebuilding are suggested. Conclusions indicate that investigating this subject is fundamental to developing an impactful state policy, designed to lessen damaging effects, augment budget revenue, and foster a transparent business environment. Moreover, the study's findings are crucial for anticipating post-war economic revitalization prospects, assessing potential threats, and defining state regulation priorities; examining the scope of the shadow economy during war is a key step toward building a firm, transparent, and viable economy in Ukraine.

KEYWORDS

war, shadow sector, illegal activity, shadow scheme, economic crisis, financial discipline, de-shadowing.

1. Вступ

Війна, яку було розпочато російською федерацією проти України у 2022 р., спричинила глибоку економічну кризу, яка охопила всі сфери національної економіки. Зруйнування промислової інфраструктури, скорочення регуляторної зайнятості, збільшення безробіття, широко розповсюджена внутрішня та зовнішня міграція, усе це посилює процеси тіньової економіки. Тіньова економіка, що була головною проблемою для України до війни, набрала нових масштабів та створила додаткові виклики для фіскальної стабільності, прозорості фінансових потоків та ефективності державного управління.

Війна послабила спроможність держави регулювати економічні процеси, сприяючи поширенню неформального працевлаштування, незаконному обігу товарів та гуманітарної підтримки й стратегічних ресурсів. У цій ситуації, особливо важливим є ґрунтовний аналіз масштабів та причин активізації тіньового сектора, а також пошук механізмів його обмеження, враховуючи військові та післявоєнні реалії.

2. Огляд літературних джерел

Проблематичні аспекти розвитку тіньової економіки в Україні вивчали багато науковців. Так, дослідники Л. Івашова, Н. Шевченко та Н. Виноградова [1, с. 40] зауважують, що вдосконалення механізмів державного впливу на тіньову економіку та процес протидії корупції, а також створення правил і процедур мусять бути чітко прописані в стратегіях та програмах діяльності уряду. О. Подмазко [2, с. 95] відмічає, що тіньовий сектор української економіки є одним із джерел інвестиційних запасів і відтак джерелом економічного зростання української економіки. Водночас П. Перерва, Т. Романчик, М. Ткачов та Н. Гришко [3, с. 63] відмічають, що тіньова економіка має подвійний зміст, який, окрім виражених вад та загроз економічній безпеці, має плюси, особливо в соціально-економічній сфері держави. Значна тіньова економіка нашої країни, яка продовжує збільшуватися, видається дуже небезпечною з точки зору економічної політики в умовах глобалізації. Це спричиняє погіршення податкової системи країни.

І. Тютюник, А. Золковер, О. Люльов та С. Леонов зазначають, що одним з найбільш впливових дестабілізуючих чинників піднесення національної економіки є тіньові операції, впровадження яких помітно знижує ключові показники розбудови національної економіки. Отже, на думку науковців, наявність великих тіньових фінансових потоків негативно впливає на всі сфери, зменшуючи рівень надходжень до бюджету, а також потенційну можливість фінансування соціальних, економічних та інвестиційних програм та заходів. [4, с. 47]. Т. Я. Продан, Я.В. Швець [5, с. 96] розглядали фінансові аспекти тіньової економіки та шляхи її детінізації.

О. Акименко, В. Андарак, І. Рогова [6, с. 335] здійснили прискіпливий аналіз взаємозв'язку між тіньовою економікою, податковою системою та конкурентоспроможністю підприємств в Україні задля визначення головних підстав виникнення тіньового сектору, оцінки його впливу на економіку та розробки пропозицій щодо зменшення обсягів тінізації. К. Халимоник, І. Фартушний [7] досліджували стан тіньової економіки в умовах воєнного стану та систематизацію можливих способів подолання феномену тіньової економіки задля прискорення повоєнного відновлення держави.

Огляд робіт науковців дозволяє зазначити, що питання тіньової економіки в контексті практичного плану, виходячи із теперішніх тенденцій, потребує додаткового дослідження.

3. Постановка завдання

Мета даного дослідження полягає у визначенні впливу війни на розміри, структуру та динаміку тіньової економіки в Україні, виявлення головних чинників, що сприяють її збільшенню в умовах воєнного стану, а також визначення можливих напрямів детінізації на етапі економічної стабілізації та відбудови держави.

4. Методи та матеріали

В процесі дослідження було використано комплексний підхід, що поєднує як теоретичні, так і практичні способи аналізу. Теоретичну основу склали наукові публікації вітчизняних дослідників з питань тіньової економіки, макроекономічної нестабільності та впливу воєнних конфліктів на економічні системи.

Методологічну основу дослідження складають такі методи: аналіз і синтез — задля систематизації наукових підходів до визначення поняття та структури тіньової економіки; порівняльний аналіз — для зіставлення показників тіньової економіки до та після початку повномасштабної війни; індукція та дедукція — для виявлення логічних взаємозв'язків між чинниками війни та збільшенням тіньового сектору; статистичний аналіз — для обробки та інтерпретації офіційних та альтернативних відомостей щодо рівня тінізації економіки; графічний метод — для наочного представлення трендів (у разі використання таблиць, діаграм чи графіків); абстрактно – логічний метод – задля узагальнення результатів дослідження та формування висновків проведеного дослідження.

Комплексне використання зазначених методів дозволяє створити об'єктивну картину змін, які відбулися в тішовій економіці України під впливом воєнного конфлікту, та визначити практичні напрями подолання цього явища в умовах теперішніх викликів.

5. Результати та обговорення

Тіньова економіка є давньою проблемою для України, оскільки вона відчутно зменшує надходження від податків, порушує конкурентне середовище, сприяє корупції та послаблює економічну стабільність країни. Проте розмір та форма тіньової економіки зазнали значних змін з моменту початку повномасштабної війни у 2022 р., що вимагає його поглибленого аналізу в умовах воєнного стану. Військові дії спричинили економічні потрясіння, руйнування підприємств, зміни ринкових умов та широке безробіття, що змусило значну частину промислового виробництва перейти в тінь чи неформальний сектор. Державний контроль, економічне зростання, збільшення конверсії грошових коштів та запровадження незаконної торгівлі товарами, особливо у прифронтових та прикордонних регіонах, сприяло погіршенню економіки.

Крім того обмеження збирання статистичних відомостей та обмежений доступ до деяких територій, ускладнює визначення масштабів цього питання, що, своєю чергою, зменшує ефективність державної політики. Водночас під час післявоєнного відновлення, відкрита та керована економічна система створила б підґрунтя для відбудови держави, залучення інвестицій та співпраці з міжнародними партнерами. Відтак, вивчення впливу війни на тішову економіку особливо корисне з огляду розуміння сучасної соціально-економічної ситуації у країні та визначення заходів з детінізації економіки у післявоєнний час.

Тіньова економіка — це сукупність економічних діяльностей, котрі не фіксуються або частково обліковуються в офіційних економічних структурах та не підлягають державному контролю й оподаткуванню. Вона охоплює різноманітні форми господарської діяльності, що здійснюються поза межами офіційного обліку, але здатні впливати на економіку країни в цілому. Тіньова економіка зазвичай містить нелегальні операції, а також приховану економічну діяльність, що дає змогу суб'єктам економіки ухилятися від податків, обов'язкових платежів чи регулюючих вимог.

В умовах війни тіньова економіка набуває нових форм через збільшення потреби у швидкому постачанні ресурсів, нестабільність регулювання та часткову втрату контролю над певними територіями. Вона здатна включати як незаконні практики (наприклад, контрабанда), так і неформальні, що виникають внаслідок економічної кризи, скорочення офіційного працевлаштування чи інших чинників, що призводять до ухилення від податкових зобов'язань.

Основними ознаками тіньової економіки є:

- непевність і не підконтрольність — діяльність в тішовому секторі відбувається поза межами державного обліку та нагляду;

- уникнення податкових зобов'язань — індивіди та підприємства, що беруть участь у тіньовій економіці, часто ухиляються від виплати податків чи зменшують їх обсяг через використання схем мінімізації податкових виплат;

- неформальні або незаконні транзакції — всі або частина економічних операцій здійснюються без документального оформлення або без відповідного контролю з боку держави;

- гнучкість та пристосовність — тіньова економіка здатна оперативно реагувати на зміни у законодавстві, економічній обстановці або на ринку праці, що дозволяє підтримувати діяльність навіть у кризових умовах;

- зв'язок з корупцією — в певних випадках діяльність в тіньовому секторі може бути щільно пов'язана з корупційними практиками, оскільки бізнеси шукають способи уникнення державного контролю та перевірок.

Тіньова економіка може мати різну будову в залежності від особливостей країни та економічного стану. Загалом, її можливо розділити на три головні складові (табл. 1):

Таблиця 1. Структура тіньової економіки

Структура	Характерні особливості
Нелегальна економіка	Включає діяльність, яка геть поза законом, зокрема торгівля наркотиками, зброєю, людьми, а також діяльність, що суперечить кримінальному праву, як-от шахрайство чи контрабанда
	Тіньова економіка цієї групи охоплює найбільш шкідливі та протиправні практики, які прямо порушують кримінальний кодекс
Неформальна (неофіційна) економіка	Стосується законних видів діяльності, які не реєструються або не мають належного обліку в офіційній статистиці, праця без офіційного працевлаштування, робота без трудових угод, а також діяльність невеликого бізнесу без відповідної реєстрації
	В умовах війни неформальна економіка може містити найм без оформлення, працю «на себе», обіг готівки без податкового обліку
Паралельна економіка	Це секторальні чи локальні підприємства, які функціонують у тіні від офіційної економіки, але певним чином узгоджені з постановами законодавства, хоч і уникають цілковитого контролю
	Прикладом тіньової економіки може бути невеликий бізнес, котрий функціонує без сплати податків або надає послуги без необхідних ліцензій чи дозволів

Джерело: сформовано авторами на основі [8, с. 74; 9, с. 61].

У період війни частка нелегальної діяльності в тіньовій економіці може зрости через порушення регулювання та розширення перспектив для різних форм ухилення від державного контролю. Це стосується, зокрема, торгівлі дефіцитними товарами, контрабанди через захоплені землі, а також незаконних схем фінансування.

Тіньова економіка з'являється внаслідок дії певних економічних, суспільних, політичних та правових факторів. Її збільшення, зазвичай, трапляється у відповідь на конкретні диспропорції в офіційному економічному просторі, а також на зміну соціально-економічних обставин. Щодо України, з огляду на її унікальну політичну та економічну ситуацію, деякі фактори стають надзвичайно важливими. Основні фактори, що зумовлюють виникнення та розширення тіньової економіки подано у табл. 2.

Таблиця 2. Основні чинники виникнення та поширення тіньової економіки

Критерій	Характеристика
Невідповідність між податковим тягарем та рівнем прибутків населення	Високі податки при малих доходах спонукають до ухилення від сплати податків, зокрема для малого бізнесу та приватних підприємців
Нестабільність законодавства та юридична невизначеність	Часті зміни в законодавстві, складні норми у юридичному середовищі сприяють розвитку тіньової економіки
Недосконалість державного нагляду та корупція	Слабкий контроль з боку держави, корупція в структурах влади дозволяють підприємцям та громадянам ухилятися від виконання законодавчих норм
Високий показник безробіття та низька офіційна працевлаштованість	Безробіття спонукає людей шукати інші методи заробітку в тіньовій економіці, працюючи без офіційного працевлаштування

Критерій	Характеристика
Економічні кризи та непевність	Кризові умови, зокрема війна, збільшують потребу у негайних коштах та спонукають підприємства переходити в тіньовий сектор, щоб уникнути економічних проблем
Спрощення та пришвидшення угод через готівкові розрахунки	Використання готівки в умовах нестабільності дає змогу уникнути нагляду з боку фіскальних органів та полегшує укладання угод без офіційного оформлення
Порушення майнових прав та послаблення інституційної здатності держави	Втрата контролю над областями внаслідок війни або криз викликає збільшення тіньової економіки, адже бізнес шукає нові шляхи збереження активів
Соціально-культурні фактори	Низький рівень довіри до державних інституцій, звички до ведення бізнесу в тіні сприяють збільшенню неформальної економічної діяльності

Джерело: сформовано авторами на основі [10, с. 95].

До початку повномасштабного вторгнення росії в Україну (лютий 2022 р.) тіньова економіка держави була виразною та постійно збільшувалась. Вона охоплювала різноманітні форми економічної діяльності, які не підлягали офіційному обліку, та становила значну частку ВВП України. Тіньовий сектор включав як нелегальні форми бізнесу, так і неофіційне працевлаштування, а також вагомий частину економічних операцій, що уникали оподаткування або інших державних вимог.

Узагальнений стан тіньової економіки в Україні до початку повномасштабного вторгнення подано у табл. 3.

Таблиця 3. Стан тіньової економіки в Україні до початку повномасштабного вторгнення

Фактори	Особливості
Масштаби тіньової економіки	Частка тіньової економіки в Україні сягала від 30 % до 50 % від ВВП. В окремі роки цей показник міг досягати 60 % залежно від методики
Основні причини зростання тіньової економіки	Економічні фактори: кризи, війни, спад рівня життя та безробіття. Податковий тягар та корупція: високі податки, нестабільність законодавства, корупція. Незначна офіційна зайнятість: велика частка неофіційної праці.
Основні сфери тіньової економіки	Малий бізнес та торгівля: підприємства, що не реєструють свою діяльність або не сплачують податки. Будівництво: неофіційні робітники й підприємства, які працюють без офіційних документів. Сільське господарство: неофіційне виробництво та продаж сільгосппродукції. Послуги: різні сервіси, що надаються без реєстрації та трудових угод
Причини поширення тіньової економіки	Високі податкові ставки та адміністративні бар'єри. Недостатня дієвість правозастосування й контролю. Високий рівень безробіття та соціальних негараздів. Відсутність довіри до державних установ.
Вплив війни на тіньову економіку	Хоча війна почалася тільки у 2022 р., на період до нападу вже спостерігалися ознаки зростання тіньового бізнесу, особливо на тлі політичної нестабільності, економічних криз та хабарництва

Джерело: сформовано авторами на основі [11-12].

Війна стала важким випробуванням для української економіки. Знищена інфраструктура, численні економічні санкції, так само великі людські втрати спричинили глибоку економічну кризу. В умовах воєнного стану економічна стабільність країни опинилась під серйозною загрозою, що, своєю чергою, вплинуло на дієвість функціонування різних економічних секторів, зокрема на податкову систему.

В Україні, на початку 2024 р., у тіні було 500 мільярдів доларів. Якщо порівняти маржу ПДВ у 2021 р. з прибутком у 2024 р., вони збільшились на 73 %. Це перевищує інфляцію і, завдяки спаду економіки, кількість цілком нормальна [13]. Досліджуючи рівень тіньової економіки у 2014–2024 рр. (рис. 1), варто відзначити, що впродовж цього періоду не відмічається стала тенденція до зміни показника. Не зважаючи на початок нових регуляторних організацій відповідно до вимог МВФ та ЄС, таких як Бюро економічної безпеки, а також слабкість різних правил для компаній, обсяг тіньової економіки є значним (рис. 1). Це свідчить про потребу нових реформ у фінансовому секторі, потрібних для підвищення прозорості, покращення механізмів контролю та збільшення відповідальності за порушення податкових законів.

Рис. 1. Динаміка рівня тіньової економіки в Україні у 2014–2024 рр.

Джерело: сформовано авторами на основі [14].

Згідно з відомостями, що подані на рис. 1, показник тіньової економіки в Україні становив 32 % у 2021–2022 рр. За минулі три роки цей показник демонструє зростання, що пов'язано з наслідками пандемії коронавірусу та широкомасштабною війною з Росією. Цей рівень тінізації економіки відображає частину економічної діяльності, котра не обкладається податками, що спричинило втрати державним бюджетом близько 800 мільярдів гривень у 2024 р.

На тлі збільшення тінізації спостерігається помітне падіння реального ВВП країни. Після певної стабілізації економіки та впровадження реформ з 2016 р., показник тіньової економіки мав тенденцію до зниження: з 35 % у 2016 р. до 27 % у 2019 р. Разом з тим економіка демонструвала зростання, реальний ВВП збільшувався в межах 2,4–3,3 % щорічно. Пандемія COVID-19 у 2020 р. та супутні карантинні обмеження спричинили спад економічної активності зі зменшенням реального ВВП на –3,8 %, піднявши рівень тіньової економіки до 30 %. У 2021 р. економіка знову почала зростати (+3,4 %), супроводжуючись збільшенням тіньової економіки до 32 %. Проте у 2022 р. показник тіньової економіки стрімко зріс до 67,3%, а ВВП впав на –29,1 % через повномасштабне воєнне вторгнення росії. Це викликало значні інфраструктурні руйнування, втрату виробничих потужностей, обмеження економічної діяльності та масову міграцію населення, що ще сильніше посилює тінізацію.

Аналіз демонструє значну залежність між економічною нестабільністю, кризовими явищами та рівнем тіньової економіки: в час політичних і економічних потрясінь тінізація посилюється, а реальний ВВП суттєво зменшується. Велика частка тіньового сектору спричиняє проблеми як для держави, так і для бізнесу, обмежуючи можливості для зниження податкового тягаря та викривлюючи конкуренцію. Уникнення сплати податків реалізується через різні схеми, які змінюються за обсягами й впливом. Значною складовою тіньової економіки України є контрабанда товарів через митний кордон, що безперечно веде до бюджетних втрат і погіршення економічної безпеки країни.

Невизначеність на фронті та наступний розвиток подій спричинили помітне зниження економічної діяльності, збільшення безробіття, скорочення виробництва та спад доходів як підприємств, так і фізичних осіб. За таких обставин уряд був вимушений вдаватися до заходів на підтримку бізнесу та податкових надходжень: тимчасові пільги, мораторії на податкові перевірки та спрощення процесів адміністрування податків.

Однак, на тлі зменшення довіри до державних інституцій, великої економічної невизначеності та погіршення соціально-економічної ситуації, спостерігалось помітне збільшення тіньової економіки та підвищення рівня податкового ухилення. Цей процес ще більше ускладнив виконання бюджетних зобов'язань та загрожував фінансовій стабільності держави (табл. 4).

Таблиця 4. Вплив війни на економічну стабільність та податкову дисципліну в Україні

Критерій	Сутнісна характеристика
Економічна нестабільність	Війна спричинила помітну економічну нестабільність, спад ВВП, скорочення обсягів продукування та зростання інфляції. Труднощі з постачанням та порушення логістичних ланцюгів негативно вплинули на виробничі процеси
Зменшення економічної діяльності	Багато підприємств були вимушені зупинити свою роботу або зменшити обсяги виробництва через прямі руйнування інфраструктури, міграцію робочої сили та втрату доступу до ринків збуту
Підвищення рівня безробіття	Внаслідок війни зросло безробіття через закриття підприємств та вилучення робочих місць з ринку, що знизило купівельну спроможність населення
Падіння довіри до інституцій та правової системи	Погіршення стану інституційної міцності, зокрема внаслідок війни та корупційних прецедентів, спричинило зменшення довіри до державних органів, що, своєю чергою, стимулювало розквіт тіньової економіки
Зниження податкових надходжень	Через скорочення економічної активності та неспроможність підприємств й фізичних осіб податкові надходження помітно скоротилися, що ускладнило реалізацію державного бюджету
Ухилення від податків і ослаблення фіскальної дисципліни	Зростання податкового навантаження на підприємства та приватних платників податків, і навіть зменшення прибутків, спричинили збільшення ухилення від сплати податків, зокрема через застосування схем в тіньовій економіці
Зміни у податковій політиці	Для зниження фіскального навантаження на підприємства, уряд запроваджував тимчасові податкові пільги, мораторії на податкові перевірки, що мало на меті підтримку підприємництва та спрощення здійснення бізнесу в умовах війни
Підтримка міжнародними інституціями	Міжнародна фінансова допомога та позики від міжнародних організацій дозволили гарантувати стабільність податкової системи та втримати підґрунтя для економічного відновлення після війни
Зростання тіньової економіки	Під час війни зростає активність тіньового сектору, зокрема через послаблення нагляду, фінансову нестабільність та потребу населення й підприємств адаптуватися до нових умов без зайвих державних втручань

Джерело: сформовано авторами на основі [15–16; 17, с. 99].

Війна спричинила вагомні економічні зміни, створила нові виклики для фіскальної системи та потребу адаптації до нових обставин. Це суттєво вплинуло на економічну ситуацію країни та призвело до значних змін у структурі тіньової економіки. Тіньовий ринок пристосувався до нових умов під впливом бойових дій, руйнації інфраструктури, зрушенням внутрішнього попиту та легшим доступом до ринків. Як наслідок, зростає роль міжнародної підтримки, створення схем податкових пільг та спрощення податкових процедур. Як наслідок, відбулися зміни в його тіньовій економіці (табл. 5).

Таблиця 5. Зміни в структурі тіньового сектора під час війни

Зміни	Характерні риси
Розширення неформального працевлаштування	В умовах війни збільшується потреба у неофіційному працевлаштуванні через втрату головних джерел прибутку та обмежену кількість офіційних робочих місць. Це включає нелегальне наймання на будівництві, в сільському господарстві та у сфері послуг
Збільшення контрабанди та заборонених виробів	Через перекриття торгівельних шляхів та нестачу товарів зростає контрабанда. Незаконний ринок продукції став важливим елементом тіньової економіки
Зростання нелегальних фінансових оборотів	Збільшення попиту на альтернативні фінансові інструменти, зокрема тіньовий ринок валют, криптовалютні операції та заборонені позики поза банківською системою
Зміна структури малого й середнього бізнесу	Більшість малих та середніх підприємств змушені були переходити до тіньової діяльності для зменшення податкового навантаження чи уникнення перевірок через воєнні негаразди
Розширення тіньових мереж в управлінні гуманітарною допомогою	Крізь великий потік гуманітарної допомоги збільшуються випадки зловживань та невиправданого використання ресурсів, зокрема перепродажу гуманітарних товарів
Переміщення бізнесу в "тіньову" економіку	Підприємства пристосовуються до нових умов війни шляхом переходу на неформальні способи ведення бізнесу, що дозволяють зменшити податковий тиск або уникнути контролю з боку держави
Збільшення обсягів підроблених товарів і послуг	Війна спричинила збільшення фальшивих товарів, таких як ліцензійні вироби, ліки, харчі, що не мають сертифікації та перевірок якості
Вплив на ринок нерухомості та землю	Під час війни помітне збільшення незаконних операцій з нерухомістю та землею, зокрема через купівлю знищених чи евакуйованих об'єктів, котрі потім перепродаються або застосовуються без належного оформлення

Джерело: сформовано авторами на основі [18; 19, с. 189; 20, с. 22].

Війна суттєво змінила структуру тіньової економіки в Україні, підвищивши попит на конкретні незаконні послуги та товари, а також пристосувала тіньові схеми до нової реальності війни та економічної нестабільності. Це веде до серйозних викликів для влади, адже контроль над тіньовими процесами у цих випадках є надзвичайно складною задачею.

Під час воєнного стану трапилися значні зміни в економічній ситуації в Україні, що спричинило збільшення випадків тіньової економіки. Порушення загальної економічної діяльності, руйнування інфраструктури та економічні негаразди стали каталізатором розвитку незаконних та неофіційних форм діяльності. Зокрема, ці прояви можна оцінити в контексті деяких галузей економіки (табл. 6).

Таблиця 6. Оцінка основних проявів тіньової економіки під час воєнного стану в Україні

Галузі	Прояви тіньової економіки	Оцінка
Будівництво	Зменшення попиту на будівельні роботи. Масове використання «тіньової» зарплати та брак реєстрації будівельних підприємств або самозайнятих працівників. Застосування низькоякісних матеріалів без сертифікації.	Активізація тіньових ринків праці та приховування доходів від податків через спрощені способи
Аграрний сектор	Зростання нелегальних поставок сільськогосподарської продукції на ринок. Неправомірне використання праці на фермах та в сільському господарстві. Поширення незаконного виготовлення та продажу харчів, зокрема на тіньовому ринку.	Активізація незаконного виробництва і постачання агропродукції на ринок. Втрата контролю за якістю та безпекою продуктів, зменшення податкових надходжень
Торгівля	Активізація торгівлі контрабандними виробами. Поширення нелегальних торгових майданчиків. Зростання кількості «сірого» ринку (інтернет-магазини без реєстрації)	Значне збільшення нелегальних каналів постачання товарів, що ускладнює протидію контрабанді та сприяє порушенню митних правил
Послуги	Зростання кількості неофіційно наданих послуг. Недостатня податкова дисципліна серед підприємств, що надають послуги. Відсутність ліцензій та документів у фахівців, які працюють без реєстрації	Падіння довіри до державних закладів, а також через значний рівень безробіття, зростання популярності неофіційних послуг
Транспорт та логістика	Зростання контрабанди товарів через нестабільні логістичні шляхи. Поширення незаконних перевезень пасажирів. Використання нелегальних транспортних фірм та брак перевірок	Збільшення незаконних перевезень товарів та пасажирів, порушення митних правил, застосування неофіційних транспортних компаній
Фінансовий сектор	Зростання обсягів нелегальних фінансових операцій. Поширення шахрайських фінансових операцій, зокрема через інтернет. Розширення ринку криптовалют та незаконних платіжних систем для уникнення нагляду з боку влади.	Зростання тіньових фінансових операцій та розвиток незаконних альтернативних фінансових шляхів, особливо в умовах економічної нестабільності
Нерухомість	Зростання незаконних обробок з нерухомістю, купівля пошкоджених об'єктів. Застосування нерухомості без відповідного оформлення, перепродаж пошкоджених або евакуйованих об'єктів	Проблеми з реєстрацією майнових прав, збільшення випадків шахрайства у сфері нерухомості

Джерело: сформовано авторами на основі [21–22].

У період війни в Україні спостерігається відчутне збільшення тіньової економіки у різних сферах. Причинами такого явища є економічні негаразди, збільшення безробіття, зменшення довіри до державних інституцій, а також порушення логістичних та торговельних ланцюгів. Хоча деякі галузі шукають способи пристосуватися до нової реальності, власне тіньові схеми часто стають основною відповіддю на ці виклики. Це створює серйозні проблеми для держави, зокрема у сферах справедливості, безпеки та податкової дисципліни.

В умовах значного конфлікту Україна зіткнулася з черговою хвилею активізації тіньової економіки. У відповідь на виклики, пов'язані зі скороченням податкових надходжень, розширенням неформального сектору та порушеннями фінансової дисципліни, державні інституції вводять низку заходів для стримування поширення нелегальних схем. Ці дії спрямовані не тільки на забезпечення короткострокової стабільності, а й на створення основ для прозорої економіки після закінчення війни (табл. 7).

Таблиця 7. Адміністративні, податкові та правові механізми зменшення тінізації

Механізми	Сутнісна характеристика	Очікуваний результат
Адміністративні механізми		
Спрощення процесів реєстрації бізнесу	Скорочення бюрократії, запуск електронної реєстрації крізь «Дію».	Зниження мотивації працювати нелегально
Мораторій на інспекції з ризик-спрямованим контролем	Тимчасове скасування звичних перевірок з акцентом на найбільш небезпечні зони	Зменшення тиску на сумлінний бізнес, нагляд за правопорушниками
Інтеграція електронних послуг у податковий облік	Автоматизація звітності, впровадження е-ПРО, онлайн-звіти, електронний кабінет підприємця	Підвищення прозорості фінансової роботи, зниження тіньових оборотів
Збільшення аналітичного нагляду	Використання великих даних для виявлення аномалій у податкових деклараціях і операціях	Виявлення схем ухилення та фіктивних фірм
Податкові механізми		
Спрощена система оподаткування в умовах війни	2 % єдиний збір, пільги для ФОП, тимчасове скасування деяких зобов'язань.	Стимулювання переходу малого бізнесу в «прозору» зону
Податкові канікули/відстрочки	Надання права на тимчасове звільнення або відтермінування сплати податків для потерпілих	Збереження законного статусу бізнесів у складних обставинах
Механізми добровільного декларування	Стимулювання подання одноразових декларацій для активів без санкцій	Легалізація прихованих активів
Повернення ПДВ на критичний імпорт	Вибіркове оподаткування імпорту після первинної лібералізації	Збалансування бюджету та уникнення зловживань
Правові механізми		
Кримінальна й адміністративна відповідальність	Збільшення кари за ухилення від податків, контрабанду, нелегальне працевлаштування	Зниження тінізації через загрозу санкцій
Антикорупційні реформи	Підвищення прозорості держзакупівель, діяльність НАЗК, НАБУ, БЕБ	Створення довіри до державних установ
Удосконалення трудового законодавства	Стимулювання офіційного працевлаштування, заохочення укладання трудових договорів	Зменшення обсягів неофіційної працевлаштованості
Міжнародна співпраця та обмін відомостями	Впровадження стандартів BEPS, участь у міжнародних податкових ініціативах	Ускладнення планів виведення грошей в офшори, збільшення прозорості

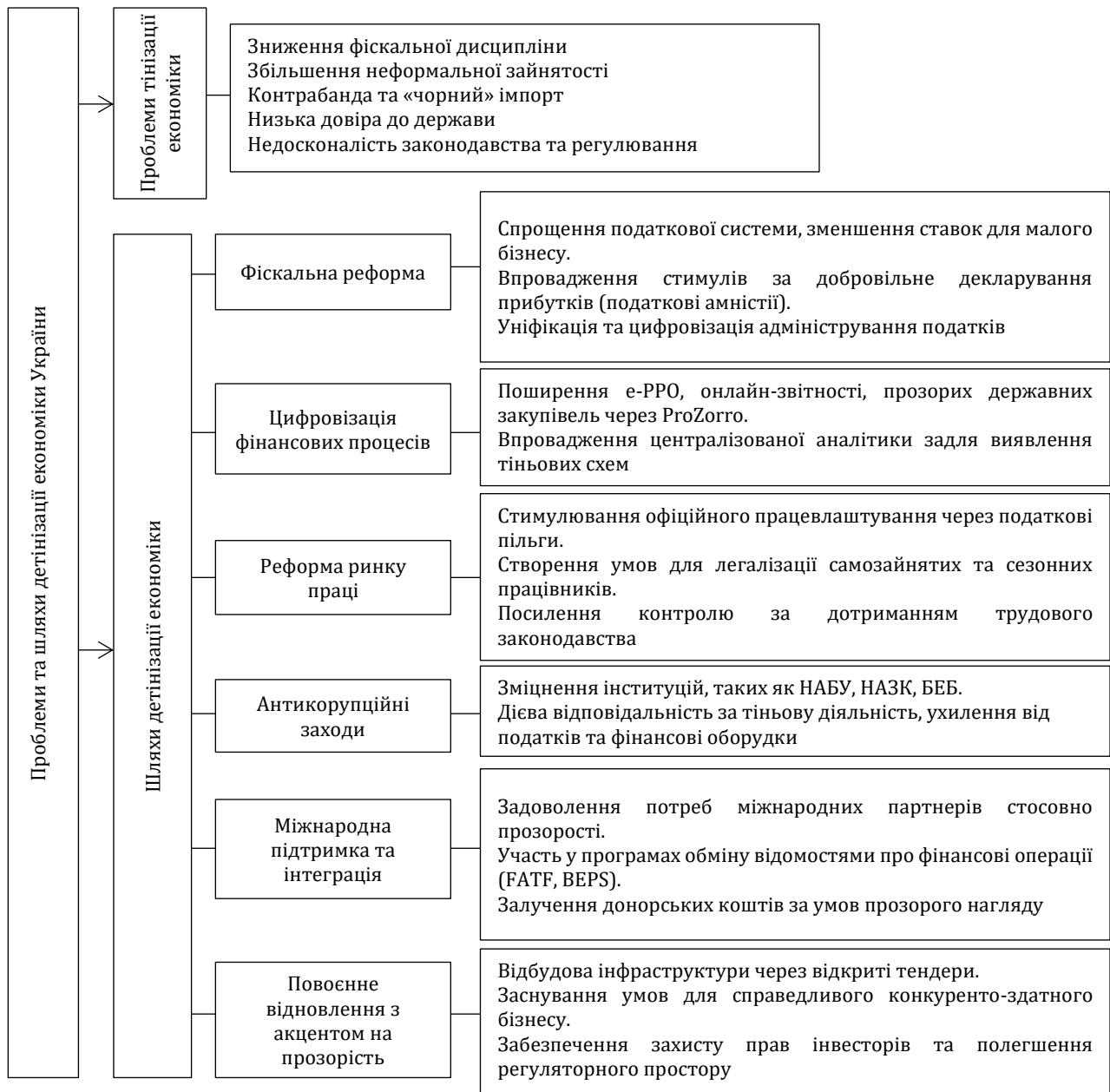
Джерело: сформовано авторами на основі [23, с. 209; 24, с. 117; 25, с. 118].

Заходи держави щодо протидії тіньовій економіці в умовах війни мають здебільшого адаптивний підхід. Основний наголос робиться на лібералізації, цифровізації, цільовому нагляді та міжнародній співпраці. Хоча тимчасове послаблення тиску на бізнес було необхідним, розширення тіньового сектора потребує поступового повернення до більш суворого контролю з огляду на воєнні реалії та майбутнє економічне відновлення.

Відновлення України після війни охоплює не тільки відбудову інфраструктури, а й необхідність створити результативну та прозору економічну систему. В подібних випадках питання про зменшення рівня тіньової економіки є особливо важливим, адже велика кількість тіньового сектору економіки загрожує стабільній діяльності державних організацій, залученню інвестицій та розподілу ресурсів. У той же час, післявоєнний період відкриває унікальні можливості для глибоких реформ, цифрових рішень та нових способів взаємодії між державою, бізнесом та громадянами. У цьому контексті важливо визначити практичні, реалістичні та систематичні заходи, що допоможуть скоротити розмір тіньової економіки, поліпшити податкову культуру, підвищити довіру до організацій та стимулювати бізнес.

Тіньова економіка в Україні існувала у великих обсягах ще до початку повномасштабного вторгнення. Однак війна загострила цю проблему, ще більше виявивши недоліки у державному

управлінні, податковій системі та правоохоронній сфері. Зменшення тіньової економіки є важливим завданням як під час воєнного стану, так і в процесі відбудови після війни.

Рис. 2. Проблеми та шляхи детінізації економіки України в умовах війни та повоєнного відновлення

Джерело: сформовано авторами на основі [26, с. 168; 27].

Детінізація економіки не обмежується наповненням бюджету, а є підґрунтям встановлення сучасної справедливості та стабільної економічної системи. Це потребує системного підходу, включаючи податкову реформу, правову, цифрову та інституційну трансформацію. Ці процеси особливо пов'язані в контексті повоєнного відновлення, оскільки прозорість буде ключовою умовою для іноземних інвестицій та допомоги.

6. Висновки

Повномасштабна війна в Україні стала важливим чинником, що спонукав національну економіку до дестабілізації, спричинивши збільшення тінізації господарських процесів. Втрата територій, руйнування виробничих потужностей, скорочення робочих місць, спад експорту та імпорту, а також вимушене переміщення підприємств відчутно ускладнили облік економічної діяльності, сприяючи її частковому переходу в «тінь».

У перші місяці війни зменшення державного контролю та впровадження податкових полегшень були необхідними для підтримки бізнесу й виживання економіки. Проте ці кроки відкрили шлях до розширення неформального сектору, збільшення незадекларованої праці та тіньового обігу товарів і послуг. В умовах дефіциту ресурсів та змін у структурі попиту деякі галузі (торгівля, транспорт, будівництво, гуманітарна логістика) стали осередками нових форм тіньової діяльності.

Попри труднощі, держава потроху почала активізувати зусилля у протидії тіньовим процесам. Цифрові інструменти, розвиток онлайн-сервісів, автоматизація обліку, електронна звітність, і також міжнародна підтримка — фінансова та експертна — зіграли в цьому чималу роль. Впровадження нових електронних платформ допомогло частково стримати природне збільшення тіньового сектору, зокрема у сфері публічних фінансів та державних закупівель.

Отже, війна змінила не тільки масштаби, але й структуру тіньової економіки України. Післявоєнний етап відбудови має стати початком втілення системної політики детінізації. Це вимагатиме комплексного підходу — проведення податкової реформи, послаблення регуляторного тиску, активної цифровізації, впровадження прозорих бюджетних механізмів та створення умов, в яких легальна діяльність буде вигіднішою та привабливішою за перебування в тіні.

References

1. Ivashova, L. M., Shevchenko, N. I., & Vynohradova, N. L. (2022). Osoblyvosti realizatsii antykoruptsiinoi polityky ta protydii tinovomu sektoru ekonomiky u svitli yevrointehratsiinykh prahnen Ukrainy [Peculiarities of Implementation of Anti-Corruption Policy and Counteraction to the Shadow Economy in the Light of Ukraine's European Integration Aspirations]. *Mekhanizmy publichnoho upravlinnia – Mechanisms of Public Administration*, 3(34), 40–49. <https://doi.org/10.32782/2310-9653-2022-3.6> (in Ukrainian).
2. Podmazko, O. M. (2023). Makroekonomichna rezultatyvnist protsesu zmeshennia tinovoho sektora ekonomiky Ukrainy [Macroeconomic efficiency of the process of reducing the shadow economy of Ukraine]. *Investytsii: praktyka ta dosvid*, (12), 95–100. <https://doi.org/10.32702/2306-6814.2023.12.95> (in Ukrainian).
3. Pererva, P., Romanchyk, T., Tkachov, M., & Hryshko, N. (2022). Dvoystyi kharakter vplyvu tinovoi ekonomiky na riven ekonomichnoi bezpeky [The dual nature of the shadow economy's impact on economic security]. *Bulletin of the National Technical University "Kharkiv Polytechnic Institute". Ekonomichni nauky*, (1), 63–69. <https://doi.org/10.20998/2519-4461.2022.1.63> (in Ukrainian).
4. Tiutiunyk, I. V., Zolkover, A. O., Liulov, O. V., & Lieonov, S. V. (2020). Suchasnyi stan ta tendentsii rozvytku tinovoho sektoru ekonomiky [Current state and trends of the shadow economy]. *Economics: Time Realities*, 3(49), 47–54. <http://doi.org/10.15276/ETR.03.2020.6> (in Ukrainian).
5. Prodan, T. Ya., & Shvets, Ya. V. (2024). Ekonomichni aspekty tinovoi ekonomiky ta rehulyatyvna polityka [Economic aspects of the shadow economy and regulatory policy]. In O. M. Savastieieva (Ed.), *Doslidzhennia finansovykh instytuttsii ta instrumentiv rozvytku derzhavy, terytorii ta subiektiv hospodariuvannia: Teoretychni, metodolohichni ta praktychni aspekty* (pp. 96–98). Odesa: Odeskyi natsionalnyi universytet im. I. I. Mechnykova. <https://surli.cc/itnogw> (in Ukrainian)
6. Akymenko, O. Yu., Andarak, V. S., & Rohova, I. S. (2024). Vplyv tinovoi ekonomiky na optymizatsiiu podatkovoi systemy ta konkurentospromozhnist pidpriemstv [The impact of the shadow economy on the optimization of the tax system and the competitiveness of enterprises]. *Naukovyi visnyk Polissia – Scientific Herald of Polissya*, 2 (29), 335–358. [https://doi.org/10.25140/2410-9576-2024-2\(29\)-335-358](https://doi.org/10.25140/2410-9576-2024-2(29)-335-358) (in Ukrainian).
7. Khalymonyk, K. V., & Fartushnyi, I. D. (2022). Vplyv voiennoho stanu na problemu tinovoi ekonomiky v Ukraini [The Impact of Martial Law on the Shadow Economy in Ukraine]. *Efektivna ekonomika*, (10). <http://doi.org/10.32702/2307-2105.2022.10.45> (in Ukrainian).
8. Sharyi, V., Doroshenko, Ya., & Sharyi, I. (2025). Prychyny vynyknennia ta vplyv tinovoi ekonomiky na ekonomichnu bezpeku derzhavy [Causes and impact of the shadow economy on the economic security of the state]. In N. Priamukhina, O. Chaltseva, & I. Matsyshyna (Eds.), *Publichna polityka v umovakh viiny ta mizhnarodnykh vyklykiv* [Public policy in times of war and international challenges] (pp. 74–79). Vinnytsia: Donetskyi natsionalnyi universytet imeni Vasylia Stusa. <https://jppasa.donnu.edu.ua/article/view/17174/17069> (in Ukrainian)
9. Somova, V. O., & Fursa, V. A. (2022). Sutnist i struktura tinovoi ekonomiky [The essence and structure of the shadow economy]. In *Aktualni pytannia zabezpechennia finansovoi bezpeky derzhavy v umovakh hlobalizatsii* [Topical issues of ensuring the financial security of the state in the context of globalization] (pp. 61–63). Kharkiv: KhNUVS. <https://dspace.univd.edu.ua/bitstreams/34b1d949-bd18-4bb2-b38a-6c6243913c47/download> (in Ukrainian).
10. Dotsenko, A.Iu. (2020). Sutnist, peredumovy vynyknennia ta naslidky tinovoi ekonomiky v suchasnomu sviti [The essence, preconditions and consequences of the shadow economy in the modern world]. *Scientific notes*

- of *Taurida National V.I. Vernadsky University Series: Economy and Management*, 31(70–2), 95–101. <https://doi.org/10.32838/2523-4803/70-2-16> (in Ukrainian).
11. Sheremeta, D. (2020). Tinova ekonomika Ukrainy v 2020 rotsi stanovyla tretynu ofitsiinoho VVP [Ukraine's shadow economy accounted for a third of official GDP in 2020]. *Glavcom*. <https://glavcom.ua/news/tinova-ekonomika-ukrajini-v-2020-roci-stanovila-tretynu-oficiynogo-vvp-765664.html> (in Ukrainian).
  12. Skilky-skilky? (2022). *Chastka tinovoi ekonomiky u 2021 rotsi zrosla do 32% vid VVP* [The share of the shadow economy increased to 32% of GDP in 2021]. <https://skilky-skilky.info/chastka-tinovoi-ekonomiky-u-2021-rotsi-zrosla-do-32-vid-vvp/> (in Ukrainian).
  13. Katyshev, K. (2024). *U Radi otsynily masshtaby tinovoi ekonomiky* [The Rada assessed the scale of the shadow economy]. <https://ua.korrespondent.net/business/economics/4723648-u-radi-otsynily-masshtaby-tinovoi-ekonomiky> (in Ukrainian).
  14. Ministry of Economy. (2022). *Tendentsii tinovoi ekonomiky* [Тенденції тіньової економіки]. *Ministerstvo ekonomiky Ukrainy*. <https://me.gov.ua/Documents/List?lang=uk-UA&id=e384c5a7-6533-4ab6-b56f-50e5243eb15a&tag=TendentsiiTinovoiEkonomiki> (in Ukrainian).
  15. Skrypnyk, H., Deminska, D., & Dudnyk, M. (2024). *Vplyv viiny na publichni finansy ta upravlinnia: vykyky ta rishennia* [The impact of war on public finance and governance: challenges and solutions]. *Ekonomika ta suspilstvo – Economy and Society*, (69). <https://doi.org/10.32782/2524-0072/2024-69-87> (in Ukrainian).
  16. International Monetary Fund. (2023, April 5). *Posered viiny Ukraina zberihaie makroekonomichnu stabilnist i rozpochynaie reform* [In the midst of war, Ukraine maintains macroeconomic stability and launches reforms]. <https://www.imf.org/uk/News/Articles/2023/04/05/cf-amid-war-ukraine-is-maintaining-macroeconomic-stability-and-embarking-on-reforms> (in Ukrainian).
  17. Kostyshyn, N., & Yakovets, T. (2022). *Oblikovo-podatкова systema v umovakh voiennoho stanu: yak diiaty ta, yaki naslidky* [Accounting and tax system under martial law: how to act and what are the consequences]. *Visnyk Ekonomiky*, (2), 99–110. <https://doi.org/10.35774/visnyk2022.02.099> (in Ukrainian).
  18. Herasymenko, Yu. S. (n.d.). *Zminy rynku pratsi Ukrainy pid chas viiny* [Changes in the Ukrainian labor market during the war]. <https://surli.cc/pieuyv> (in Ukrainian).
  19. Demeshko, M. V. (2017). *Diialnist neprobotkovykh orhanizatsii yak dzherelo vidmyvannia koshtiv* [Activities of non-profit organizations as a source of money laundering]. In *Tin'ova ekonomika: svitovi tendentsii ta ukrains'ki realii: materialy mizhvidomchoi nauk.-prakt. konferentsii (Kyiv, 23 chervnia 2017 r.)* (pp. 189–191). Kyiv: Nats. akad. vnutr. sprav. <https://elar.navs.edu.ua/bitstreams/263f11a3-4775-4f43-bd89-5e05c469cc97/download> (in Ukrainian).
  20. Yanyshyn, Ya. S., Dudiak, R. P., & Vovk, O.-V. M. (2023). *Tinova ekonomika v Ukraini ta yii determinant* [The shadow economy in Ukraine and its determinants]. *Scientific Messenger of LNU of Veterinary Medicine and Biotechnologies. Series Economical Sciences*, 25(101), 22–30. <https://doi.org/10.32718/nvlvet-e10103> (in Ukrainian).
  21. Lashchuk, Ye. (2024). *Yakymy ye naibilshi skhemy tinovoi ekonomiky Ukrainy?* [What are the largest schemes of the shadow economy in Ukraine?]. *Interfax-Ukraine*. <https://interfax.com.ua/news/blog/1025298.html> (in Ukrainian).
  22. Hetman O. (2024). *Na yakykh skhemakh tinovoi ekonomiky derzhava vtrachaie naibilshe?* [On which schemes of the shadow economy does the state lose the most?]. *Ekonomichna pravda*. <https://epravda.com.ua/columns/2024/10/31/721290> (in Ukrainian).
  23. Oziumenko, Ye.Iu. (2024). *Pravove zabezpechennia detinizatsii ekonomiky: dosvid krain YeS* [Legal support for the de-shadowing of the economy: the experience of EU countries]. *Analitychno-porivnialne pravoznavstvo – Analytical and Comparative Jurisprudence*, (4), 209–215. <https://doi.org/10.24144/2788-6018.2024.04.34> (in Ukrainian).
  24. Ishchenko, A., & Voloshenko, K. (2023). *Suchasni praktyky implementatsii metodiv detinizatsii natsionalnykh ekonomik* [Modern practices of implementing methods of de-shadowing national economies]. *Mizhnarodna ekonomichna polityka – International Economic Policy*, 1(38), 117–143. <https://doi.org/10.33111/iep.2023.38.06> (in Ukrainian).
  25. Honcharuk, V. L. (2024). *Stratehiia pravovoho rehuliuвання borotby z tinovoiu ekonomikoiu: perspektyvy rozvytku ta vdoskonalennia* [Strategy of Legal Regulation of Combating the Shadow Economy: Prospects for Development and Improvement]. *Kyivskiy chasopys prava – Kyiv Journal of Law*, (4), 118–124. <https://doi.org/10.32782/klj/2024.4.16> (in Ukrainian).
  26. Suvorova, S.H., & Kulhanik, O.M. (2023). *Tinova ekonomika v u kraini: stan ta shliakhy podolannia* [Shadow economy in Ukraine: State and ways to overcome it]. *Tsyfrova ekonomika ta ekonomichna bezpeka – Digital economy and economic security*, 8(8), 168–172. <https://doi.org/10.32782/dees.8-28> (in Ukrainian).
  27. Tarasenko, O., & Peretiatko, V. (2021). *Detinizatsiia ekonomiky yak sposib zbilshennia podatkovykh nadkhodzhen do biudzhetu* [De-shadowing the economy as a way to increase tax revenues]. *Ekonomika ta suspilstvo – Economy and Society*, (25). <https://doi.org/10.32782/2524-0072/2021-25-75> (in Ukrainian).